

Нормативно-правові аспекти визначення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення»

Статтю присвячено аналізу нормативно-правового визначення ознак, змісту, сутності, юридичної природи та співвідношення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», які здійснюються від імені і за дорученням держави відповідними уповноваженими на це службовими і посадовими особами та органами й реалізуються у сфері правовідносин між громадянами й державою за допомогою спеціальних інститутів. Поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» слід сприймати як співвідношення цілого та його складової, яке стосується фактично усієї соціальної сфери в державі.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, інститути соціального захисту і соціального забезпечення громадян

Постановка наукової проблеми та її значення. Із здобуттям Україною незалежності, та проголошення її соціальною, правовою державою, а також перехід від командно-адміністративної системи планування економіки до ринкової зумовили й реформування всіх сфер життя нашої країни, в тому числі і соціальної, а звідси потреба домінування загальнолюдських цінностей та верховенства права в соціальній сфері і високий рівень соціальної захищеності населення. Конституційні засади соціальної й правової держави реалізуються в тому, що права й свободи людини та їх гарантії визначають її зміст і спрямованість діяльності. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність і зобов'язується утверджувати й забезпечувати їй відповідні права й свободи. До основних соціальних прав, що знайшли своє закріплення на конституційному рівні та гарантуються державою, належить і право на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо проблематики соціального захисту і соціального забезпечення становить сьогодні предмет зацікавленості представників різних суспільних наук: правознавців, політологів, економістів, соціологів, спеціалістів із державного управління. Значний внесок в опрацювання та дослідження цієї теми зроблено та розглянуто в роботах Н. Болотіной, Л. Забеліна, В. Дурденевського, В. Андреевой, Б. Сташківа, А. Гончарова, В. Дереди, Ю. Сердюка та ін.

Мета й завдання статті. Метою статті є визначення сутності та співвідношення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» є визначення сутності і змістовного наповнення, юридичної природи та співвідношення цих понять: «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», що містяться у Основному Законі держави – Конституції України, запровадження й використання цих термінів в нормативно-правових актах нашої держави, характеристиці формування їхнього змісту й обсягу, а також у виявленні співвідношення відповідних правових категорій у вітчизняній системі права, вдосконалення понятійного апарату в досліджуваній сфері.

Завданнями цієї статті є: проведення ґрунтовного дослідження вітчизняної соціальної системи і необхідності розмежувати категоріальний апарат об'єкта наукових пошуків, а саме: соціальний захист та соціальне забезпечення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Торкаючись, насамперед, історико-правового аспекта, зауважимо, що термін «соціальний захист» вперше було використано ще в 1935 р. в «Законі про соціальний захист США», який законодавчо закріпив новий для цієї країни інститут обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності та безробіття [4, с. 9]. Але згодом цей термін став застосовуватися в більшості країнах світу та Міжнародною організацією праці. Термін «соціальне забезпечення», який означає форму матеріального забезпечення непрацездатних громадян, офіційно був закріплений у міжнародному Пакті про економічні, соціальні та культурні права, ухваленому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. У ньому, зокрема, йдеться про те, що «держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, яке включає соціальне страхування» [5, с. 8].

Справедливо зазначено, що право на соціальне забезпечення – одне з природних прав людини, що обумовлене ходом розвитку людини в суспільстві, визнане світовим співтовариством і закріплене в таких міжнародно-правових актах, як Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (16 грудня 1966 р. і набрав чинності 3 січня 1976 р.), Європейська соціальна хартія (Турін, 18 жовтня 1961 р.).

В нашій державі тривалий час в якості основної категорії в законодавчо-соціальній сфері був закріплений термін «соціальне забезпечення». Однак уже в кінці минулого століття в умовах переходу до соціально орієнтованої економіки та наближення до міжнародних стандартів у правовому полі українського законодавства стали використовувати термін «соціальний захист», оскільки система соціального забезпечення в Україні вже не відповідала завданням, які стоять перед правовою соціальною державою – забезпечити достойний життєвий рівень кожної людини і громадянина, тобто виконати свою головну функцію. Але, вбачається, що на основі аналізу різних наукових підходів виникає потреба розглянути й сутність та особливості понять і категорій «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» і здійснити розмежування даних категорій та визначити поняття «соціального захисту» та «соціального забезпечення». В зв'язку з цим виникає необхідність у підвищеній увазі і до питання вдосконалення законодавчої бази України з цих питань.

Безумовно, одним із важливих правових питань нашої держави є вирішення наукової дилеми, яка протягом багатьох років існує з приводу визначення співвідношення та змістовного наповнення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», обидва з яких містяться у статті 46 Основного Закону держави – Конституції України: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [1].

Не дивлячись на те, що терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» вживаються в чинних нормативно-правових актах, проте чіткого нормативного закріплення цих понять не здійснено, у науці також бракує окремого дослідження, присвяченого з'ясуванню зазначеної проблематики. Науковці неодноразово проявляли інтерес до вивчення та розкриття суті категорій «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», але більшість з них неоднозначно трактують дані поняття. Тому сучасний стан розвитку системи соціального захисту зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення правової наукової думки про дефініції «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», питання їх співвідношення та функціонування у суспільстві, що стане однією з ланок на шляху забезпечення дієвості механізму соціального захисту громадян нашої держави.

Відсутність законодавчого визначення цих дефініцій у розумінні диспозиції вищезазначеної статті Основного Закону України і сприяє тривалій науковій дискусії з цього приводу. А тому, питанням визначення змісту, сутності та співвідношення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» присвячено велику кількість наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних юристів-науковців. Зокрема, аспекти цієї наукової проблеми досліджували такі вчені, як В. С. Андреев, Н. Б. Болотіна, В. Л. Костюк, Е. Е. Мачульська, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, І. М. Сирота, Б. І. Сташків та інші. Проте, багатозначність даної наукової проблеми, існування досить діаметрально протилежних, іноді суперечливих, наукових позицій з досліджуваної проблематики обумовлює подальшу потребу більш детального її висвітлення й аналізу.

Якщо слідувати за певним, в деякій мірі, і логічним ланцюжком наукових висновків, запропонованих багатьма дослідниками, та вважати, що поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» є синонімами, то незрозумілим та недоцільним, на наш погляд, видається застосування у частині першій статті 46 Конституції України обох цих понять. З нашої точки зору, таке обмежене трактування соціального захисту та ототожнення його з соціальним забезпеченням є доволі спірним. Адже, закладаючи у правовому приписі цієї статті Конституції України обидва ці поняття саме у такій правовій конструкції, законодавець якраз і намагався показати, що їх ні в якому разі не можна ідентифікувати як однакові, оскільки гарантуючи громадянам право на соціальний захист, держава не обмежується лише матеріальним забезпеченням і не звужує коло осіб до непрацездатних громадян, що входять до кола суб'єктів соціального забезпечення. Тому, поняття «соціальний захист» і

«соціальне забезпечення» потрібно сприймати у сенсі цілого та його складової, при цьому цілим в даному випадку виступає перше поняття.

В науковій літературі має місце твердження як зарубіжних так і вітчизняних науковців (П. Спікера та Г. С. Лопушняк – відповідно), котрі вважають, що поняття «соціального захисту» є ширшим щодо поняття «соціального забезпечення», оскільки містить елементи, що не входять до поняття «соціального забезпечення». На нашу думку, з таким твердженням слід погодитись. Звідси, поняття «соціального захисту» і «соціального забезпечення» не тотожні, оскільки перше, передбачає соціальне забезпечення як складову частину [2, с. 281; 3, с. 84].

А тому, на нашу думку, поняття «соціальний захист» слід розглядати і у вузькому, і у широкому розуміннях. У вузькому розумінні «соціальний захист» являє собою складну багаторівневу систему, структура якої представлена соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням та соціальними стандартами й гарантіями держави населенню, що комплексно взаємодіють та сприяють ефективному функціонуванню механізму системи соціального захисту населення країни. А у широкому розумінні «соціальний захист» слід розглядати як систему соціальних та економічних прав, обов'язків і гарантій, законодавчо закріплених державою і реалізованих її соціальною політикою з метою надання кожному члену суспільства, незалежно від його походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності можливості вільно розвиватися, максимально повно реалізувати себе, свої здібності через забезпечення, як гідного рівня життя, так соціальної справедливості.

Як нам вбачається, під соціальним забезпеченням слід розуміти окрему складову системи соціального захисту населення країни, яка являє собою комплекс соціальних виплат певним категоріям громадян, що здійснюються відповідно до чинного законодавства за рахунок коштів бюджетів. Тобто, сутність понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» дозволяє нам встановити співвідношення між ними, яке можливо сформулювати наступним чином: соціальне забезпечення – це окрема складова системи соціального захисту населення країни. На наше переконання термін «соціальний захист» визнається ширшим за змістом, аніж «соціальне забезпечення», що зумовлює їх фактичне співвідношення як цілого та частини. А розмаїття наукових підходів до змістового навантаження конституційних термінів «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» хоча і заслуговує певної уваги, однак більшість наукових ідей не узгоджуються із закріпленим законодавцем порядком співвідношення цих термінів, а також із наявним у законодавстві їх змістовим наповненням. А тому найбільш прийнятною вбачається остання позиція, що має місце в науці права соціального забезпечення, так як, виходячи безпосередньо з диспозиції ст. 46 Конституції України, де право громадян на соціальний захист включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, логічно впливає, що «соціальний захист» включає «соціальне забезпечення» громадян як одну зі складових частин.

Висновки. З викладеного слідує, що соціальний захист у конституційному його розумінні є ширшою категорією, аніж соціальне забезпечення, і включає останнє поміж інших структурних елементів. Проте в законодавстві України відсутнє єдине розуміння цих правових понять, що зумовлює юридичну невизначеність і ототожнення конституційно-правових термінів «соціальний захист» і «соціальне забезпечення».

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що категорію соціальний захист можна визначити як комплекс правових, економічних та організаційних заходів і засобів, покликаних забезпечити як населення загалом, так і окремих індивідів від впливу на них негативних обставин об'єктивного характеру. Соціальний захист з огляду на законодавче застосування здійснюється за допомогою різних галузей права та покликаний гарантувати реалізацію соціальних прав та інтересів людини й громадянина.

На відміну від соціального забезпечення, соціальний захист включає й інші соціальні гарантії, що покликані створити умови для нормального життя та розвитку людини, підтримання стану соціальної безпеки та соціальної захищеності її життя та здоров'я, а також не допустити негативних наслідків у суспільстві й забезпечити соціальну справедливість. Тому правові приписи, що регулюють відносини соціального захисту, утворюють у законодавстві систему соціально-правових норм, які спрямовані на ліквідацію негативних соціальних чинників і явищ у суспільстві.

Соціальний захист – це той чинник, від ефективності якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства. Сприятливі умови для дітонародження, подальшого життя, охорони здоров'я та виховання підростаючого покоління, що є випереджувальними заходами щодо формування якісного трудового потенціалу суспільства, зокрема здорового демографічного покоління, приділення

якомога більшої уваги дітям-сиротам, безпритульним, людям пенсійного віку та безробітним – головні прерогативи політики соціального захисту населення в Україні.

Сучасна система соціального захисту має охоплювати весь життєвий цикл людини – від її народження до смерті.

Джерела та література

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Спікер П. Соціальна політика: теми та підходи / П. Спікер. – К.: Фенікс. – 2000. – 400 с.
3. Лопушняк Г. С. Соціальний захист населення: теоретична концептуалізація та особливості державного управління / Г. С. Лопушняк // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 2 (33). – С. 277-284.
4. Баранник Л. Б. Соціальний захист громадян: навч. посіб. / Л. Б. Баранник. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2010. – 276 с.
5. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / М. Д. Бойко. – К.: Олан, 2004. – 312с.

Копетюк Н. Нормативно-правовые аспекты определения понятий «социальная защита» и «социальное обеспечение». Статья посвящена анализу нормативно-правового определения признаков, содержания, сущности, юридической природы и соотношению понятий «социальная защита» и «социальное обеспечение», которые осуществляются от имени и по поручению государства соответствующими уполномоченными на это должностными лицами и органами и реализуются в сфере правоотношений между гражданами и государством при помощи специальных институтов. Понятие «социальная защита» и «социальное обеспечение» следует воспринимать как соотношение целого и его составляющей, которое касается практически всей социальной сферы в государстве. Целью социальной политики государства является создание условий для развития и оптимального функционирования социальных отношений, предоставление особой защиты тем слоям населения, которые в ней нуждаются. К объектам социальной политики принадлежит социально-трудовая сфера, которая характеризует степень социального развития и отражает единство и взаимообусловленность отношений труда и социальных отношений. Главными субъектами выступают человек и социальное государство. Право на социальное обеспечение – одно из естественных прав человека, что обусловлено ходом развития человека в обществе, признано мировым сообществом и закреплено в международно-правовых актах.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, институты социальной защиты и социального обеспечения граждан.

Kopetiuk M. Definition of the Concepts of «Social Protection» and «Social Security»: Normative-Legal Aspect. The article is devoted to the analysis of the normative and legal definition of the specifics, content, essence, legal nature and the correlation between the concepts of «social protection» and «social security», which are carried out by the authorized officials, state servants and bodies on behalf of the state and are realized in the sphere of legal relations between citizens and the state through special institutions. The goal of the state social policy is to create conditions for the development and effective functioning of social relations, providing special protection to those groups of people who need it. The objects of social policy are the social and labor sphere, which characterize the degree of social development and reflect the unity and interdependence of labor and social relations. The subjects of the social policy are individuals and a social state. The right to social security is one of the most vital human rights formed in the course of a person's development in the society and which is recognized by the world community and secured in the international legal acts.

Key words: social protection, social security, institutes of social protection and social security of citizens.